

Västanviks bebyggelse på medeltiden

Artikeln är framtagen av Tommy Petré Storängsvägen 177 den 20 juni 2011

Människans bosättning och liv på den landtunga vi nu kallar Sverige inleddes för cirka 12000 år sedan. Då hade den smältande iskanten lämnat södra delen av landtungan och gjort det möjligt för människor av jägar- och samlarkultur att vistas där. Betydligt senare dök de första människorna upp i Nykyrkatrakten. Under lång tid bodde här människor som har lämnat endast arkeologiska spår efter sig. Inom Västanvik finns en lämning från den tiden. De äldsta bevarade dokumenten, som rör det nuvarande svenska landområdet, är från 800-talet. Några få dokument från 1300-talet rör Aska härad med tingsplatsen Motala. Ett av dem berör Västanvik.

Den 13 januari 1369 upprättade Bo Jonsson (Grip) ett dokument där han överlåter åtskilliga egendomar i Uppland till Karl Ulfsson. I gengäld får Bo Jonsson av Karl Ulfsson alla hans egendomar i Aska härad i Östergötland, en egendom i Dömestad i Lösings härad i Östergötland samt egendomar i Södermanland. En del av Bo Jonssons tillbytta egendomar i Aska härad låg i Nykyrka socken. Bo Jonsson räknar upp dem: ”Först eet thorp som heter Rissinge (Rustninge), Rissingawik (Rustningevik) medh allom tillaghum, ther næst eet thorp Kullæ (Kulla), eet thorp Midhianwidh (Medevi), eet thorp Baggabygd (Baggeby), eet thorp Sunnanker (Sunnankärr), eet thorp Kalfsio (Kalvsjö), eet thorp Aass (Åsen), eet thorp Liidh (Lid), eet thorp Bastuwobergh (Basteberg), eet thorp Dyrakælde (Djurkälla), eet thorp Ildesio (Illersjö), eet halft thorp Hals (Hals), eet thorp Waru (Vara), eet thorp Oblidzbygd (Ubbelsby).”

Vid den här tiden var väpnaren Bo Jonsson (Grip) lagman i Östergötland och fogde i Stockholm. Riddaren Karl Ulfsson, som bytte bort egendomarna i Nykyrka, var Sveriges marskalk och lagman i Uppland. Han tillhörde en släkt med en sparre i vapnet (Sparre av Tofta). Han skall inte förväxlas med Karl Ulfsson av Ulvåasläkten, som då var häradshövding i Aska härad. Bo Jonsson kom att äga praktiskt taget hela riket främst genom taktiskt politiskt agerande men också genom arv och inte så sällan brutalitet mot befolkningen. Några månader efter hans överenskommelse med Karl Ulfsson blev han utnämnd till kung Albrekts ”väldige ämbetsman”. Ett år senare blev han interimisregent och upphöjdes 1375 till rikets drots och övertog samma år hertig Albrekts – kung Albrekts fars – svenska pantlän. Härigenom blev han rikets största jordägare och eftersom han också hade ett starkt stöd från aristokratin blev han i praktiken Sveriges härskare. Anmärkningsvärt i hans karriär att han inte dubbades till riddare. När han dog 1386 var han fortfarande väpnare. Bo Jonsson byggde åt sig flera slott bland andra Gripsholm. Det finns ingen anledning anta att han stadigvarande har bott på någon av de egendomar i Nykyrka som han bytte till sig från Karl Ulfsson, bytet var enbart en omdisponering av hans förmögenhet.

Karl Ulfsson tycks ha haft närmare anknytning till Nykyrka än Bo Jonsson. Karl Ulfssons far var riddaren och riksrådet Ulf Åbjörnsson (Sparre av Tofta). Farfar var riddaren, riksrådet och drotsen Åbjörn Sixtensson. Åbjörn Sixtensson var gift med Ingrid som var dotter till riddaren Ulf Karlsson. Ingrids släkt hade en bakåtblickande varg i vapnet. Släkten kallas efter sitt vapen ”Tillbakaseende ulv”. Kung Birger kallar Ingrid sin släkting i ett brev 1297. Då Åbjörn Sixtenssons föräktenskapliga dotter Ingeborg (eller Ingefrid) senast 1310 gifte sig med sin Herman, tycks hon av sin far som hemgift ha fått Kavelbäck i Nykyrka socken och Åmme i Hammars socken. Hon och Herman tycks ha bott på Kavelbäck, som ligger vid Vätterns strand någon km söder om vår samfällighets södra gräns. I släktens ägo fanns också Godegårds gård samt Järsäter och byn Undelunda i Nykyrka.

I bytesbrevet nämner Bo Jonsson torpet Rustninge före Rustningevik med tillhörande ägor. Samma formulering finns i det bytesbrev som Karl Ulfsson skrev vid samma tillfälle. Torpet Rustninge var säkert en avstyckning från gården Rustningevik. Det tyder på att Rustningevik var långtifrån ett nybygge vid överlåtelserna 1369. Men var låg Rustningevik, finns det några lämningar efter gården? Namnet antyder att den låg nära vattnet, det vill säga nära Vättern och därmed med goda kommunikationsmöjligheter både sommar och vinter. Men Vätterns strandlinje har förändrats på grund av landhöjningen under de senaste 650 åren. Genom sin väldiga massa utövade inlandsisen ett så stort tryck på vår del av kontinentalplattan att resultatet blev en

landsänkning. Landsänkningen var störst i norra delen av landet där isen var mäktigast och därmed tyngst. När isen smälte strävade kontinentalplattan efter att återta sitt ursprungliga läge. Processen pågår fortfarande. Eftersom norra Vättern pressades djupare ned än södra delen av sjön är landhöjningen större i norr än i söder. Resultatet påminner om att höja ena änden av ett vattenfyllt badkar – vattendjupet minskar i den höjda delen. Norra Vätterns landhöjning per 100 år är 10-20 cm större än den södra delens eller 65-130 cm på 650 år.

Sedan Rustningevik hamnade i Bo Jonsson Grips händer har strandlinjen således dragit sig bort från eventuella gårdsrester till ett avstånd som bestäms av markens lutning. I flack terräng kan avståndet bli stort, i brant terräng mindre. Den person som byggde Rustningevik långt före 1369 kan mycket väl ha valt höjden där nuvarande Västanviks gård ligger. Höjden låg då några tiotal meter från stranden med utsikt över en mycket bredare vik än nutidens Odensbergsvik och kanske också utsikt i Vätterns längdriktning mot nalkande faror. Läget i viken är mindre utsatt för vindar och därmed bättre lämpat för ankring än andra lägen vid Vätterns strand. Det verkar rimligt att medeltidens Rissingawik låg ungefär där Västanviks gård ligger nu.

Under 1600- och 1700-talen nämns i kyrkböckerna följande gårdsnamn som har anknytning till nuvarande samfälligheten Västanvik: Stora Rustninge, Rustninge, Wik, Brorustninge, Västra Rustninge, Östanvik och Västanvik. Gårdsnamnet Brotorp nämns och skulle kunna ha samband med Brorustninge. Västra Ny kyrkas böcker över dop och dödsfall 1695-1744 och bänklängder under samma period visar att gårdarnas benämning varierade. Stora Rustninge, Vik, Västanvik och ibland Rustninge tycks avse samma gård, troligen nuvarande Västanvik. Namnet Rustninge tycks ibland även användas för Bro Rustninge. Västra Rustninge nämns första gången 1710. Kartan över Göta kanal från 1808 visar W. Vik på (Odensberg)svikens västra sida och Odensberg på östra sidan. Bro Ryssninge och Ryssninge är utmärkta på bäckens norra sida.

Detalj ur 1808 års karta över Göta kanal

På Ekmanssons karta över Medevi 1784 finns Östanvik på Vikavikens, nuvarande Odensbergsvikens, östra strand. Häradsekonomska kartan över Aska härad från 1870-talet visar Väster Rustninge och Bro Rustninge samt Västanvik. Nuvarande Rustninge kallas där Ersbygget.

Min slutsats är att omkring sekelskiftet 1600/1700 fanns de tre gårdarna Västra Rustninge, Bro Rustninge och Västanvik. Dessutom fanns en gård Östanvik, som är nuvarande Odensberg. Namnet Odensberg fick gården efter Mathias Odencrantz som ägde Medevi brunn i slutet av 1700-talet.

Källor:

Svenskt diplomatarium SDHK-nummer 1725, 1726, 1950, 2328, 2986, 3054, 4865, 5111, 5622, 7512, 9394, 9395.

Raneke, Svenska medeltidssigill: nr 118 Sparre av Tofta, nr 357 Herman av Kavlebäck, nr 329 Tillbakaseende ulv och nr 776 Kavlebäcksätten.

Äldre svenska frälseläcker häfte 1, artikeln Sparre av Tofta av Hans Gillingstam.

Svenskt biografiskt lexikon, artikeln om Bo Jonsson (Grip).

Olsén, En nyupptäckt Medevikarta, Acta Ostrogothica VI, Norrköping 1955.

Generalkarta över Göta kanalen föreslagen till sammanbindande av Wenern och Wettern med Östersjön, 1808. Kartan finns på Motala bibliotek.